

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Grenzen aan de psychoanalytische psychotherapie Studiedag van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie op 16 juni 1995

Froukje Slijper

Grenzen aan de psychoanalytische psychotherapie was het thema van de NVPP-studiedag op 16 juni 1995 in 'De Reehorst' te Ede. Van de zeven lezingen, die alle door psychoanalytici werden gehouden, gingen er vier over volwassenen en drie over kinderen. De ochtend werd geleid door mevrouw Hendriks, de middag door de heer Derksen.

De voorzitter van de NVPP, W. Trijsburg, opende de dag met een verslag van een enquête onder psychotherapeuten betreffende de psychoanalytische psychotherapie-opleiding. De geënquêteerden die positief stonden ten aanzien van de NVPP-opleiding, zagen de mogelijkheden van de psychotherapeut om een opleiding in de psychotherapie te volgen hoofdzakelijk begrensd door tijd en kosten van de leertherapie. De supervisie en cursuskosten werden amper als belemmering ervaren.

Helaas presenteerde Trijsburg geen kostenoverzicht, zodat niet duidelijk werd in hoeverre het argument van tijd en kosten een rationalisatie is van de angst voor analyse van het eigen innerlijk.

De eerste lezing was van W. van Tilburg, hoogleraar psychiatrie aan het Academisch Ziekenhuis van de Vrije Universiteit. Zijn lezing was een mooi college over de historie van de drie geboden van de psychoanalytische techniek, waarbij hij op twee ervan uitgebreid inging: de abstinentie en de neutraliteit. Hij beklemtoonde dat deze twee geboden door de volgelingen van Freud te dogmatisch werden opgevat, waardoor de verbodskant te veel nadruk heeft gekregen en de relatie tussen analyticus en

patiënt te star is geworden: voor critici van de psychoanalyse een bron voor ridiculisering. Freud was zich al bewust van de problemen die een volledige abstinentie en neutraliteit voor de voortgang van het psychoanalytische proces zouden kunnen opleveren. Met name door behandeling van vroeg getraumatiseerde patiënten is in de loop der jaren het belang van een reële relatie, de *holding environment* en het toepassen van parameters groter geworden. Heden ten dage is er volgens Van Tilburg sprake van eerherstel van de analyticus, daar deze nu een partner is in de relatie met de patiënt. Er is ruimte voor steunende interventies, sponstaan reageren, vertellen over jezelf (*self disclosure*) en humor. Er is sprake van een revolutie, die ervaren kan worden als een bevrijding van de knellende banden, maar die ook problemen schept omdat veel zekerheden zijn weggenomen en er van de flexibiliteit van de analyticus veel gevraagd wordt. Een oplossing voor deze nieuwe problemen ziet Van Tilburg onder meer in super- en intervisie met behulp van audiovisuele middelen.

Psychoanalyticus A. Ladan, verbonden aan het Nederlands Psychoanalytisch Instituut, kwam naar mijn gevoel met een echt revolutionair idee: hij trachtte de beperkingen van de psychoanalytische therapie te verbinden met de neurobiologie en sprak over de psychoanalyse als een leersituatie waarin 'de neuronen op de bank liggen'. Ladan noemde drie grenzen aan de psychoanalytische psychotherapie. De eerste zag hij verbonden met de beperkingen van de therapeut die alleen met die gedeelten van Freuds theorie en van de theorieën van anderen kan werken die hem of haar zelf aanspreken. Elke therapeut heeft zijn eigen 'psychotherapie' die bepaalt wat hij of zij met de patiënt wel of niet kan. Dus ook hij benadrukte het subjectieve van de therapeut. Een tweede grens zag Ladan bepaald door de setting, waarbij die van de psychoanalyse een betere mogelijkheid

biedt om de benodigde regressieve bewustzijns-toestand te bereiken en te hanteren dan die van de psychoanalytische psychotherapie. De derde grens wordt bepaald door de patiënt. Ladan benadrukte dat de patiënt in de loop van het onderzoek moet aangeven voor welke soort behandeling (psychoanalyse of psychotherapie) hij of zij iets voelt en zelf moet aangeven wat in de behandeling bereikt kan worden. De therapeut moet hierin niet de houding van de deskundige aannemen die precies weet wat goed is voor de patiënt. De beperkingen van de patiënt vormen tevens de relatie met de neurobiologie. Uit onderzoek is gebleken dat met gedragstherapie dezelfde metabole veranderingen in de hersenen optreden als te zien waren bij de toediening van fluoxetine (Prozac). Volgens Ladan is het alleen een kwestie van tijd voordat bij het meten van effecten van psychotherapie ook gebruik gemaakt kan worden van de veranderingen die in de hersenen van patiënten zijn opgetreden. Een patiënt met een dysthyme stoornis is dan na een geslaagde psychotherapie niet alleen minder depressief en denkt anders over zichzelf, maar heeft ook zelf de beschikbaarheid van serotonine in zijn/haar hersenen vergroot of heeft de prikkelbaarheid van bepaalde neurale circuits veranderd. Na deze lezing volgde een levendige discussie over de plaats van psychofarmaca in de psychotherapie. Dat deze plaats steeds groter wordt, heeft volgens Ladan onder meer te maken met het nu zichtbaar kunnen maken van metabole stoornissen die zich in de hersenen afspelen. Het meest uitdagende in de lezing van mevrouw van Waning die de titel had *Doen, worden, zijn: grenzen aan de psychoanalytische-psychotherapeutische mogelijkheden*, was de plaats die zij voor de psychoanalyse in de huidige multiculturele maatschappij wil inruimen. Hoewel veel begrippen uit de psychoanalyse typisch westers zijn, zoals zelfreflexie en introspectie, zag zij ook mogelijkheden om bijvoorbeeld naast het individuele en autonome zelf, ruimte te maken voor het transpersoonlijke zelf. Na de lunch waren de kinderen aan de beurt. De titel van de lezing van mevrouw Oosterhuis was *Houd je mond. Grenzen in de psychoanalytische kinderpsychotherapie*. De grenzen waar zij de nadruk op legde, waren die van de ouders van

het patiëntje – de ouders die bepalen of het kind mag komen, maar ook wanneer het weer genoeg is. Ze illustreerde dit heel fraai met de behandeling van Emma, een meisje met klompvoetjes, dat vele malen geopereerd was en gipsbehandelingen had moeten doorstaan. Het devies van moeder – ‘het moet toch’ – had Emma overgenomen, waardoor praten over de ingrepen niet mogelijk was. Mevrouw Oosterhuis deed zowel de psychotherapie van Emma (twee maal per week) als de begeleiding van de ouders. In de therapie snoerde Emma de therapeute vaak de mond. De therapeute vertaalde deze grens die het kind aangaf, in: ‘Je moet op zijn tijd, maar niet altijd je mond houden,’ waardoor de therapie toch nog vruchtbaar kon zijn.

M. Meijer en W. Heuves hielden ieder een lezing over de grenzen in de behandeling van adolescenten. Meijer, diezelfde week gepromoveerd op persoonlijkheidsstoornissen bij borderline-adolescenten, begon zijn lezing als een echte adolescent door te zeggen: ‘Grenzen zijn er om te worden verlegd en te worden overschreden.’ Hij sprak over twee groepen: de adolescenten met borderline-stoornissen en die met narcistische stoornissen (zoals gedefinieerd volgens de DSM), die beiden een gestoorde realiteitstoetsing hebben, maar daarnaast ook heel verschillend in pathologie zijn. Bij de borderline-persoonlijkheidsstoornis gaat het om een combinatie van ernstige stoornissen als automutilatie, suïcide, relationele problemen, impulsiviteit, agressie, antisociaal gedrag en drugsmisbruik. Bij de narcistische persoonlijkheidsstoornis draait het om grootheidsideeën, een sterke behoefte aan bewondering, het gevoel recht te hebben op een bijzondere behandeling, de neiging te exploiteren en een gebrek aan empathie. Uitgebreid besprak Meijer het verschil in aanpak van beide soorten patiënten, waarbij hij liet blijken dat de revolutie ten aanzien van de abstinentie en neutraliteit waarover Van Tilburg had gesproken, zich bij hem al lang geleden had voltrokken. In de behandeling van de adolescenten wist hij een gevoel van veiligheid en geborgenheid te scheppen zonder klef te worden, door met respect, empathie en humor, maar ook met antennes voor oplichterij en

'ageerderij' met de adolescenten om te gaan. Hij gaf vele 'tips', zoals hij het zelf relativerend noemde – waarvan het niet tegenspreken van de narcistische grootheid maar het delen ervan mij het meest frappeerde.

W. Heuves sprak over de grenzen die de jonge puber (van 11 tot 13 jaar) zoekt of overschrijdt. Hij legde, behalve op de losmakingsproblematiek, de nadruk op de seksuele gevoelens en problemen van de adolescent en noemde de agressieve masturbatiefantasieën die vaak uitgeleefd worden in relatie met leeftijdsgenoten. Adolescenten komen zelden op eigen initiatief voor een behandeling. Meestal worden ze gestuurd en is het grensoverschrijdend gedrag de aanleiding. Moelijkheden die zich voor de therapeut kunnen voordoen, zijn: het op afstand gehouden worden, het weghonen van de interventies, het ageren en het hebben van antennes voor de zwakke plekken van de therapeut. Het breekbare narcisme van de puber maakt het verdragen van de onderbrekingen extra moeilijk. Ook Heuves onderstreepte dat abstinentie en neutraliteit bij adolescenten onmogelijk is. Hij beklagde zich over de bureaucratische houding en bemoeizucht van de zorgverzekeraars, waardoor de voor de behandeling zo noodzakelijke flexibiliteit van frequentie en afzeggen en andere afwijkingen van het therapeutische protocol onmogelijk worden gemaakt.

J. Scheffer was een uitbijter met zijn lezing over *Mogelijkheden voor psychoanalytische psychotherapie in een forensisch-psychiatrische setting*. Scheffer is werkzaam als directielid en rapporteur pro justitia in het Pieter Baan Centrum te Utrecht. In zijn betoog was het delict de grensoverschrijding. Hij ziet het delict als gevolg van een uitageren van vroege trauma's bij gebrek aan innerlijke structuur. De patiënten over wie hij sprak zijn gedetineerden van een TBS-kliniek die voor individuele psychotherapie worden aangemeld. Scheffer benadrukte het belang van psychodynamische diagnostiek om zicht te krijgen op de dynamiek van de persoonlijkheid van de patiënt, het conflictbesef, maar ook de draagkracht in verband met de therapeutische aanpak. Hij illustreerde dit met een casus van een man die in een toestand van bewustzijnsvernauwing een vrouw verkracht had. De patiënt, die als een antisociale per-

soonlijkheid met een slecht te reguleren agressiehuishouding was beschreven, bleek in het onderzoek sterke schaamtegevoelens te hebben. Deze hielden verband met zijn ex-vrouw, die niet alleen zijn seksuele gevoelens voor haar en zijn wens om kinderen te krijgen had afgewezen, maar hem ook had vernederd door hem na een afgedwongen sterilisatie te verlaten om zijn gebrek aan man-zijn.

Scheffer beschreef de setting van de psychotherapie in het forensische kader als een triangelair situatie – therapeut-patiënt-strafrechtstelsel – die hij vergeleek met de vader-moeder-kindrelatie. De gevolgen voor de overdracht werkte hij helaas niet verder uit, waardoor het voor mij moeilijk bleef een beeld te krijgen van de specifieke problemen met psychotherapie in een dergelijke setting. Wel gaf hij aan hoe hij met het gevaar (voor hemzelf en anderen) in de therapie omging door hier van tevoren duidelijke regels voor te formuleren. Ondanks de boeiende en prikkelende inhoud van de lezingen waren er aan het slot heel weinig vragen: kennelijk verlangde iedereen naar huis of naar een borrel.

Dr. F.M.E. Slijper is vrij gevestigd psycholoog/psychoanalytica voor kinderen en volwassenen; daarnaast is zij verbonden aan de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Twelfth International Conference on Literature and Psychoanalysis, Freiburg im Breisgau, 21-24 juni 1995

Henk Hillenaar

Onder de – niet zeer talrijke – congressen die de laatste twintig jaar gewijd zijn aan de betrekkingen tussen psychoanalyse en literatuur neemt dat van de IPSA (Institute for Psychological Study of the Arts, gevestigd in Gainesville, Florida) als regelmatig terugkerende gebeurtenis een aparte plaats in. Sinds twaalf jaar komt iedere zomer een steeds groter wordende groep alfa- en met name literatuurwe-

tenschappers uit voornamelijk Noord-Amerika en Europa bijeen in telkens een ander land en een andere universiteitsstad. Iedere deelnemer krijgt daar de gelegenheid om in een korte lezing de resultaten van zijn of haar werk van dat jaar, en de daarmee samenhangende projecten en problemen, aan de andere deelnemers voor te leggen.

Ook een aantal psychoanalytici, voornamelijk uit het ontvangende land, voegt zich bij deze groep. Het programma biedt daarom een grote verscheidenheid van onderwerpen – zeventig dit jaar – waaruit eenieder kiest wat hem of haar interesseert: literaire of klinische theorie, de interpretatie van een bekend boek of van het gehele werk van een auteur, film- en kunsttekst et cetera. De voordrachten en discussies worden gehouden in telkens een van drie grote westerse talen, waarbij het Engels (60 à 70 %) steeds meer de boventoon voert.

Ook de inspiratiebronnen van de vele sprekers zijn zeer uiteenlopend: Freud blijft uiteraard de voornaamste, maar bewonderaars van de ideeën van Melanie Klein, Bion, Winnicott en vooral Lacan zijn steeds meer te horen. De tolerantiegraad jegens 'andersdenkenden' is binnen dit overwegend literair gezelschap wellicht hoger dan die welke men onder klinici kan aantreffen.

De centrale figuur van deze congressen is de Amerikaan Norman Holland, hoogleraar in Gainesville, bekend om zijn studies over *The Dynamics of Literary Response*. Hiermee worden de zeer uiteenlopende reacties aangeduid die het lezen van een literaire tekst bij het publiek kan oproepen. Holland is de initiatiefnemer van de jaarlijks terugkerende gebeurtenis geweest, die ditmaal in het Duitse Freiburg plaatsvond. Deze stad was gekozen omdat haar universiteit sedert jaar en dag een speciaal instituut herbergt voor onderzoek en onderwijs in de 'Literatuurpsychologie'. Het team dat hier werkzaam is bestaat uit klinici én literatuurwetenschappers, iets dat men in het Engelse of Franse taalgebied nauwelijks kent (in Nederland is de laatste jaren in Groningen iets vergelijkbaars van de grond gekomen).

Enkele van de onderwerpen waarover in Freiburg gesproken werd luiden: het werk van Karen Horney, taaltheorie en analytische theo-

rie, gay and lesbian studies, overdracht als vorm van 'geloven', Freuds relatie tot het werk van Nietzsche, het 'scenario' van de analysant en dat van de mysticus. Onder de schrijvers wier werk aan de orde kwam, bevonden zich Shakespeare, Dickens, Sartre, Kafka, Faulkner, Botho Strauss, Virginia Woolf en Jules Verne. De *Handelingen* van deze congressen worden de laatste jaren als fraaie bundels uitgegeven in Lissabon; die van Freiburg zal medio 1996 verschijnen. Van de afgelopen congressen zijn nog voor circa f 45 per stuk beschikbaar: Urbino (1991), Londen (1992), Lissabon (1993), Amsterdam (1994), Sandbjerg (1995). Men kan hiervoor schrijven naar de uitgever:

ISPA – Frederico Pereira
Rua Jardim do Tabaco, 44
1100 Lisboa – Portugal.

Prof. dr. H. Hillenaar is hoogleraar Romaanse taal en cultuur aan de Rijksuniversiteit van Groningen. Hij is bestuurslid van de Stichting Psychoanalyse en Cultuur.

39e IPA-congres (30 juli–4 augustus 1995) in San Francisco over de psychische werkelijkheid en de betekenis daarvan voor patiënt en analyticus

Jaap Ubbels

De betekenis van IPA-congressen

Etchegoyen, de huidige voorzitter van de IPA, schrijft in de laatste nieuwsbrief dat de tweejaarlijkse IPA-congressen dienen om de ontwikkeling van de psychoanalyse te volgen en wegen te zoeken om verder te gaan. Het belang van deze congressen kan dan ook niet gemakkelijk overschat worden: ze zijn noodzakelijk voor een psychoanalytische identiteit en bieden tegenwicht tegen de dreiging van provincialisme die nu eenmaal inherent is aan kleine, besloten verenigingen, zeker in een beperkt taalgebied als het onze.

Nog belangrijker is echter dat de IPA-congressen ook in wetenschappelijk opzicht vaak mijl-

palen zijn geweest. Kijk maar naar het boek van Etchegoyen over de grondslagen van de techniek, dat opgebouwd is rond de onderwerpen die op de diverse internationale congressen aan de orde zijn geweest. Een creatief hoogtepunt is bijvoorbeeld het congres in 1968 over ageren geweest. De Blécourt baseerde er een van zijn beste artikelen op. In mijn bespreking van dit congres zal ik me beperken tot de hoofdvoordrachten, die al eerder in de *International Journal* zijn verschenen, en de reacties daarop.

De 'psychische werkelijkheid' als congressthema

In Grinbergs inleiding op het congressthema valt te lezen dat dit onderwerp gekozen is om pluralisme aan te moedigen en om de ontwikkeling van nieuwe ideeën te stimuleren. Hij vermeldt er niet bij waarom dat momenteel zo van belang wordt geacht. Ik vermoed echter dat er een samenhang is met de crisis die de psychoanalyse wereldwijd doormaakt. Zo maakte Schachter, voorzitter van de Amerikaanse vereniging, gewag van een onrustbarend daling van aanmeldingen zowel van potentiële analysanten als van opleidingskandidaten. Het is een verschijnsel dat analytici in binnen- en buitenland in hoge mate bezighoudt en waarvoor geen eenduidige verklaringen zijn te vinden. Maar het is wel duidelijk dat men bang is voor verstarring en dat op allerlei fronten naar nieuwe vitaliserende impulsen gezocht wordt, vooral ook op wetenschappelijk gebied.

Wat houdt het begrip 'psychische werkelijkheid' nu in en waarom zou daarvan een katalyserende werking te verwachten zijn? Op zichzelf is de term spannend omdat hij een tegenstelling in zich verenigt: psyche en werkelijkheid. De geschiedenis van de term is eveneens interessant: Richards merkte in zijn samenvatting aan het einde van het congres op dat de term voor 1985 nauwelijks in literatuurindexen voorkomt. In dat jaar hield de Amerikaanse vereniging een symposium over dit onderwerp. Daarna is de term kennelijk meer in de mode geraakt. Waarom weet ik niet, maar het lijkt me plausibel dat het gebruik van het begrip 'werkelijkheid' onder meer aan de communicatie- en organisatiewetenschappen is ontleend.

Laplanche en Pontalis (1973), ook op dit congres de voornaamste referentie aangaande de gedachtenwereld waarin onze concepten zijn ontstaan, vermelden dat Freud met 'psychische werkelijkheid' alles aanduidde wat in de psyche van de persoon in kwestie eenzelfde kracht en consistentie heeft als de materiële werkelijkheid. In wezen gaat het hier, zo schrijven zij, om onbewuste verlangens en fantasieën. De onbewuste fantasie is een dynamisch concept met grote klinische betekenis vanwege haar functie voor het behoud van innerlijk evenwicht, en omdat de onbewuste fantasie in de overdracht geactualiseerd wordt tot een directe, nabije werkelijkheid. Psychische werkelijkheid daarentegen krijgt gauw een topische (innerlijk versus uitwendig) en daarmee een statische betekenis. Overigens stelde alleen Friedman in zijn bijdrage het hele begrip 'psychische werkelijkheid' en het gebruik daarvan grondig ter discussie.

Mijns inziens is 'psychische werkelijkheid' pas een echt dynamisch en klinisch relevant begrip wanneer zij in een context van verschillende werkelijkheden geplaatst wordt, die van de analysant en de analyticus bijvoorbeeld. In wezen gaat het dan echter vooral om die context. Ik kom hier later op terug. Eerst zal ik nu enkele voordrachten bespreken waarin het concept op zichzelf centraler stond.

De 'psychische werkelijkheid' als psychoanalytisch concept

In de discussie bleek een brede stroming, waartoe ook Etchegoyen hoorde, zich achter Rangell op te stellen. In zijn voordracht behandelde hij de psychische werkelijkheid in samenhang met de onbewuste, beslissingen nemende functie van het Ik. Met je werkelijkheid werk je immers, ten dienste van de zaak (de stam van realiteit is *res*: de zaak in het Latijn).

Rangell heeft hierover, binnen het kader van de egopsychologie, baanbrekend werk verricht en daarmee aansluiting gevonden bij andere wetenschappelijke richtingen, zoals de gedragswetenschappen. In zijn voordracht gaf hij echter mijns inziens vooral een samenvatting en bood hij niet echt iets nieuws. Van belang vond ik wel dat hij het gevaar signaleer-

de dat de rol van de uitwendige werkelijkheid, in de vorm van de levensgeschiedenis bijvoorbeeld, gebagatelliseerd wordt. Van Zuidamerikaanse zijde werd dit thema eveneens uitgewerkt, niet onbegrijpelijk in samenhang met de politieke situatie in de landen daar.

Lijnrecht tegenover Rangell stond Britton, een Engelse analyticus, die (voor zover ik weet) tot de onafhankelijke richting hoort en gebruik maakt van kleiniaanse begrippen. Zijn centrale stelling is dat geloof voor de psychische werkelijkheid is wat perceptie is voor de materiële werkelijkheid. Als ik hem goed begrijp, bedoelt hij daarmee dat de psychische werkelijkheid de belevingskwaliteit van een overtuiging heeft waaraan innerlijk houvast kan worden ontleend. Daardoor krijgt de psychische werkelijkheid een functie die te vergelijken valt met die van het transitioneel object. Om geloof te kunnen en te durven onderscheiden van (meer objectieerbare) kennis is het nodig dat de persoon in kwestie de depressieve positie heeft doorgewerkt; dat wil zeggen dat hij in staat is om te rouwen en symbool van object kan onderscheiden. Brittons betoog sprak de zaal aan. Dat merkte je aan de aandacht die hij kreeg in de discussies. Dat komt, vermoed ik, omdat zijn terminologie dichter bij de beleving staat en ook iets poëtisch heeft. Het gaat echter om een heel ander referentiekader dan dat van de egopsychologie en om het inpassen van hun concepten binnen de bestaande hebben de Britse onafhankelijken zich nooit erg druk gemaakt. De kritiek op Britton, van Etchegoyen en Wallerstein onder anderen, deed me daarom dan ook wat onwerkelijk aan, gewoon omdat het om verschillende werkelijkheden gaat.

In zijn samenvatting benadrukte Wallerstein bijvoorbeeld dat innerlijke en uitwendige werkelijkheid een continuüm vormen. Hij heeft hierover al eerder geschreven en dit is dus ook niets nieuws. Het lijkt me trouwens veel interessanter om zicht te krijgen op de dynamische processen die deze continuïteit nu juist verstoren – een verstoring van continuïteit waardoor de psychische werkelijkheid afgesplitst, star en onbeweeglijk wordt en tot neurotische symptomatologie leidt of anderszins tot een psychotische vertekening van de buitenwereld. Omdat

ik op die vraag maar weinig antwoord kreeg, ook niet van Britton, vond ik het congressthema op zichzelf wat mat, star en klinisch maar matig relevant – in deze context tenminste.

Tot zover dit, wat kritisch uitgevallen, deel van mijn bespreking. Ik ga nu over tot de psychische werkelijkheid als onderdeel, of zo men wil integratiepunt, binnen een andere context, namelijk het systeem dat analysant en analyticus samen vormen.

Behandeltechnische aspecten: solipsisme versus de wederzijdse circulaire beïnvloeding van analysant en analyticus

In de hedendaagse psychoanalyse is er een belangrijke richting die zich afzet tegen het solipsistische (de mens als op zichzelf staande) mensbeeld van de klassieke analytische stromingen – in dat verband heb ik wel gekcherend over de (Anna) freud-kleinianen horen spreken. In deze denkrichting, waarvan Modell (1991) en Bollas (1992) exponenten zijn, gaat men ervan uit dat analysant en analyticus een systeem vormen. De psychische werkelijkheid is in dat kader een kernbegrip omdat je je steeds moet afvragen hoe de werkelijkheid van de één zich verhoudt tot die van de ander, en hoe die elkaar beïnvloeden. Op het congres in Amsterdam in 1993 kwam dit onderwerp nadrukkelijk aan de orde; nu speelde het voortdurend een rol, soms op de voorgrond en vaker op de achtergrond. Bijvoorbeeld bij de parallelsessie over de Freud-Ferenczi-controverse, waarbij het in wezen ook gaat om het gebruik van de ruimte en de intimiteit in de psychoanalytische behandeling.

Faimberg gaf in haar voordracht fraaie klinische voorbeelden van een behandeltechniek die op het bovenstaande is afgestemd. Ze beschrijft bijvoorbeeld hoe en waarom ze na een boze reactie van haar patiënt op een even tevoren gegeven duiding tot het besluit kwam om iets te zeggen. Vanuit haar eigen associaties voelde ze aan dat zwijgen een heftige, geerotiseerde overdracht teweeg zou kunnen brengen, waarin woorden hun symbolische functie verliezen. Faimberg noemt dit gedecentraliseerd luisteren: zij probeert haar analysant zover te krijgen dat deze gaat luisteren naar hoe zij (Faimberg) luistert naar haar – om ver-

volgens op die manier bij haar analysant het vermogen aan te scherpen naar zichzelf te luisteren.

Een hoogtepunt was ten slotte Fonagy's voordracht. Die slaagde erin om het systeemaspect van het psychoanalytische koppel te integreren met research, conceptuele helderheid, kind-observatie en klinische ervaring. In zijn klinische voorbeeld beschrijft hij hoe een vijfjarig meisje er ten slotte met hulp van haar analyticus in slaagt om haar 'gepretendeerde' werkelijkheid te toetsen aan de buitenwereld. Met grote droefheid, en om die gevoelsreactie gaat het, wil ze uiteindelijk wel onderkennen dat de therapeut niet haar echte vader is. In de discussie vatte Fonagy zijn stelling nog eens kernachtig samen: op eigen kracht kunnen mensen met symboliseren een heel eind komen in de zin van het ontwikkelen van representaties van de buitenwereld. Om te kunnen symboliseren wat er in jezelf omgaat, heb je echter altijd een ander nodig.

Conclusie

Ik kan me niet voorstellen dat dit IPA-congres een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van de psychoanalyse zal worden. Daartoe leende het thema zich niet. Er is echter een duidelijke ontwikkeling gaande met belangrijke consequenties voor de behandeltechniek en de theoretische verantwoording daarvan. En in

die ontwikkeling speelt dit congres wel degelijk de rol die het behoort te vervullen. Name-lijk als condensatie- of liever nog als integratiemoment, waardoor weer nieuwe ideeën gegeneerd worden. In dat opzicht had ik ook een merkwaardige ervaring bij het schrijven van dit verslag: toen ik eraan begon, had ik een wat teleurgesteld en duf gevoel over dit congres; maar al schrijvend werd het tot werkelijkheid.

Literatuur

Bollas, C. (1992), *Being a character*. Routledge, London.

Laplanche, J., en J.B. Pontalis (1973), *The Language of Psycho-analysis*. The Hogarth Press, London.

Modell, A.M. (1991), A confusion of tongues or whose reality is it? *Psychoanalytic Quarterly*, 60 (2), p. 227-245.

J. Ubbels, psychiater/psychoanalyticus voor volwassenen en kinderen, is als staflid verbonden aan het Nederlands Psychoanalytisch Instituut te Amsterdam, zowel aan de volwassenenafdeling als aan die voor kinderen en jeugdigen. Bovendien is hij vrij gevestigd. Verder is hij opleidingsanalyticus bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Recent verscheen van zijn hand het artikel *La réalité du fantasme inconscient*, *Revue Française de Psychanalyse*, 1995/1.